

O'ZBEKISTONDA KULOLCHILIK MAKTABLARINING SHAKLLANISHI VA HUDUDIIY XUSUSIYATLARI: RISHTON VA G'IJDUVON MISOLIDA

Tillayeva Mashxuraxon O'ktamovna

Qo'qon davlat universiteti San'at va sport fakulteti

70110501-Tasviriy san'at 2-kurs magistranti.

E-mail: tillayevamashxura@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada O'zbekistonda an'anaviy kulolchilik maktablarining shakllanish omillari hamda Rishton va G'ijduvon maktablarining hududiy xususiyatlari (xomashyo, sir texnologiyasi, rang gammasi, naqsh tizimi, ish tashkil etilishi) ilmiy adabiyotlar va ochiq manbalar asosida qiyosiy tahlil qilinadi. "Kulolchilik maktabi" tushunchasi faqat hududiy nom yoki badiiy uslub sifatida emas, balki ustoz-shogird tizimi, texnologik tajriba, bozor aloqalari va estetik me'yorlarning uyg'unligi sifatida talqin etiladi. Tadqiqot natijalari kulolchilik maktablarini barqaror yadroga ega, ammo davr talablariga moslashib turuvchi transformatsion hodisa sifatida baholash maqsadga muvofiqligini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: kulolchilik, kulolchilik maktabi, Rishton, G'ijduvon, ishqoriy sir, qo'rg'oshinli sir, ustoz-shogird an'anasi, nomoddiy madaniy meros

Abstract. The article examines the factors behind the formation of traditional pottery schools in Uzbekistan and compares the regional features of the Rishton and G'ijduvon schools, including raw materials, glazing technology, colour range, ornamental system and the organisation of workshops. A pottery school is interpreted not merely as a regional name or an artistic style, but as a combination of the master-apprentice system, technological experience, market relations and aesthetic norms. The effects of the Soviet artel system and the revival during the independence period are considered. The findings suggest that pottery schools should be viewed as transformative phenomena with a stable core that adapts to the demands of each era.

Keywords: pottery, pottery school, Rishton, G'ijduvon, alkaline glaze, lead glaze, master-apprentice tradition, intangible cultural heritage

Kirish

O'zbekiston hududida kulolchilik insoniyat taraqqiyoti bilan uzviy bog'liq bo'lgan eng qadimgi amaliy san'at turlaridan biri hisoblanadi. Adabiyotlarda uning shakllanishi neolit davriga borib taqalishi, ellinizm va kushon davrlarida sirlangan keramika rivojlangani, islomiy davrda (VIII–XII asrlar) Samarqand, Buxoro va Termez markazlarida sir texnologiyalari takomillashgani qayd etiladi -2, 98–99-b. Keyingi asrlarda hududiy farqlar kuchayib, mahsulotlarning rang, naqsh va shakl xususiyatlariga ko'ra "Rishton", "G'ijduvon", "Xiva" kabi nomlar bilan tanilgan maktablar vujudga kelgan -1, 138-b.

Mavzuning dolzarbligi shundaki, bugungi kunda kulolchilik nafaqat madaniy meros, balki milliy brend, turizm va eksport salohiyatini oshiruvchi soha sifatida ham e’tirof etilmoqda. Rishton shahrida Xalqaro kulolchilik markazining faoliyat yuritishi 7b, G’ijduvon kulolchilik buyumlarining 2026-yilda geografik ko’rsatkich sifatida davlat ro’yxatidan o’tkazilishi 9b, bu yo’nalishdagi institutsional o’zgarishlarning ifodasidir. Shu bilan birga, ilmiy adabiyotlarda “kulolchilik maktabi” tushunchasi ko’pincha aniq belgilanmaydi, hududiy maktablarning shakllanish omillari va ularning o’zaro qiyosiy xususiyatlari esa tizimli yoritilmagan.

1. Kulolchilik maktabi tushunchasi va shakllanish omillari.

B. Odilov kulolchilik maktabini faqat hududiy nom yoki badiiy uslub bilan chegaralab bo’lmagligini ta’kidlaydi. Uning fikricha, maktab tushunchasi kasbiy muhitning ijtimoiy barqarorlashuvi, ustoz–shogird institutining uzluksizligi, texnologik sirlarning avloddan-avlodga o’tishi, mahsulotning bozor orqali tarqalishi hamda rang, bezak va shakl mezonlarining hududiy me’yorga aylanishini o’z ichiga oladi 1, 140-b. Shu ma’noda maktabning “paydo bo’lishi” bir lahzalik hodisa emas, balki uzoq davom etgan ijtimoiy jarayondir.

Yozma manbalarda hududiy maktablar mavjudligining dastlabki dalillaridan biri N. N. Shcherbina-Kramarenkoning 1898-yilda e’lon qilingan maqolasidir. B. Odilovning keltirishicha, unda sirlangan sopol buyumlarda oq yaltiroq sir, ultramarin, biryuza, qora va to’q yashil ranglardan foydalanilgani, bezakda o’simliksimon naqshlar ustunligi hamda ayrim qadimiy motivlar saqlanib qolgani qayd etilgan 3; 1, 140–141-b. B. P. Denike asarlarida esa Samarqand, Toshkent, Andijon, Xo’jand, Buxoro va Farg’ona vodiysidagi Rishton alohida kulolchilik “o’choqlari” sifatida ko’rsatiladi 4; 1, 142-b. Bu qaydlar kulolchilikning tasodifiy emas, balki ixtisoslashgan hunarmandchilik tarmog’i sifatida mavjud bo’lganini tasdiqlaydi.

2. Rishton kulolchilik maktabi.

Rishton Farg’ona vodiysidagi eng yirik kulolchilik markazlaridan biri sifatida e’tirof etiladi. Manbalarga ko’ra, XIX asr oxiri — XX asr boshlarida Rishton va uning atrofida ko’plab ustaxonalar faoliyat yuritgan, bu yerda ishlab chiqarilgan sirlangan sopol buyumlar keng hududlarga tarqalgan; shu bois Rishton an’analari ta’sirida boshqa kulolchilik punktlari ham shakllangan, deb talqin qilish mumkin 1, 141-b. Demak, Rishton mahalliy ishlab chiqarish nuqtasi bilan bir qatorda, mintqa uchun uslubiy namuna vazifasini bajargan maktab sifatida ko’riladi.

Rishton maktabi ustoz–shogird an’anasi orqali yashab kelmoqda. Usta-kulol Alisher Nazirov arxeologik topilmalardagi naqshlarni o’rganib, Rishton keramikasining qadimiy shakl va naqshlarini qayta tiklagani, o’z shogirdlari bilan “Usto–Shogird” maktabini yaratgani haqida ma’lumotlar mavjud -11b. Rishtondagi Xalqaro kulolchilik markazi 1,2 gektar maydonda 20 ta ustaxona va ustalar yashashi uchun xonalarni o’z ichiga oladi; markazda yagona xususiy uy-muzey ham faoliyat ko’rsatadi -7b. Shu bilan birga, ilmiy tadqiqot jihatidan Rishton kulolchiligiga bag’ishlangan kitob-albomning O‘zbekiston Fanlar

akademiyasi San’atshunoslik instituti olimlari tomonidan tayyorlanishi -13b, bu maktabning ilmiy e’tirofini ko’rsatadi.

3. G‘ijduvon kulolchilik maktabi.

G‘ijduvon Buxorodan taxminan 46 km uzoqlikda joylashgan bo‘lib, qadimdan hunarmandchilik va savdo markazi hisoblangan 12b. Bu maktab ham XIX asr oxiri — XX asr boshlarida faol markazlar qatorida tilga olinadi: B. Odilovning ma’lumotiga ko‘ra, o‘sha davrda Samarqand, G‘ijduvon va Rishton atrofida kulolchilik ishlab chiqarishi eng rivojlangan markazlar sifatida ajralib turgan 1, 141-b.

Texnologik jihatdan G‘ijduvon maktabi qo‘rg‘oshinli sir bilan bog‘lanadi: u qo‘rg‘oshin oksidi asosida tayyorlanib, yashil, sariq va qo‘ng‘ir ranglar beradi, taxminan 900–1050 °C haroratda pishiriladi 2, 103-b. Adabiyotlarda bu maktab katta laganlari va erkin naqshlari bilan ta’riflanadi 2, 99, 103-b; loy sifatida esa G‘ijduvon va Buxoroda oq kaolinli turlar afzal ko‘rilishi aytiladi 2, 101-b. Bir manbada G‘ijduvon maktabi geometrik, zoomorf va o‘simliksimon naqshlar bilan, ularning ichida ko‘proq qush va gul tasvirlari bilan tavsiflanadi 12b.

G‘ijduvon kulolchiligi sulolaviy ustaxonalar orqali davom etayotgani bilan ahamiyatlidir. Narzullayevlar sulolasi a’zolari ushbu maktabning oltinchi avlod vakillari sifatida tanilgan; Ibodullo Narzullayev maktab asoschilaridan biri sifatida ko‘rsatiladi 10b. 2026-yil mayida e’lon qilingan ma’lumotga ko‘ra, “G‘ijduvon kulolchilik buyumlari” geografik ko‘rsatkich sifatida davlat ro‘yxatidan o‘tkazilgan; bu hunarmandchilik avlodidan-avlodga o‘tib kelayotgan taxminan 60 turdagi buyum va 300 dan ortiq bezak naqshini o‘z ichiga oladi, an’analar esa qariyb 300 yillik tarixga ega Narzullayevlar sulolasi tomonidan davom ettirilmoqda 9b. Geografik ko‘rsatkich maqomi mahsulot nomi, an’anaviy texnologiya va ishlab chiqarish uslubining huquqiy himoyasini ta’minlaydi.

Xulosa

Tadqiqot natijalariga ko‘ra, O‘zbekistonda kulolchilik maktablari uzoq muddatli ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy jarayonlar mahsulidir. Ularning shakllanishini XV–XVIII asrlardagi shaharlashuv, ichki savdo va hunarmandchilik mahallalarining mustahkamlanishi bilan, yozma identifikatsiyasini esa XIX asr oxiri — XX asr boshlari bilan bog‘lash ilmiy jihatdan asosli yondashuv hisoblanadi.

Rishton va G‘ijduvon maktablari xomashyo, sir texnologiyasi, rang gammasi, naqsh tizimi va ishlab chiqarishni tashkil etish shakli bo‘yicha farqlanadi: Rishtonda ishqoriy sir va ko‘k gamma, G‘ijduvonda qo‘rg‘oshinli sir va yashil-sariq-qo‘ng‘ir gamma ustun. Bu farqlar tasodifiy emas, balki texnologik va estetik omillarning uyg‘unligi natijasidir.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Odilov B. O‘zbekistonda kulolchilik maktablarining vujudga kelishiga doir bazi mulohazalar (XIX asr ikkinchi yarmi — XX asr boshlari) // Sharqshunoslik. — Toshkent: TDSHU, 2026. — № 1. — B. 137–151.

2. Odilov B. O‘zbekistonda kulolchilik san’ati: folklor-ma’naviy ildizlari, tarixiy rivojlanishi va zamonaviy holati // Oriental Journal of History, Politics and

Law. — 2026. — Vol. 6, № 2. — B. 97–106. — DOI: 10.37547/supsci-ojhpl-06-02-13.

3. Shcherbina-Kramarenko N. N. Goncharnoe proizvodstvo u tuzemtsev Sredney Azii // *Iskusstvo i khudozhestvennaya promyshlennost’*. — 1898. — № 3. — S. 200–201. (B. Odilov maqolasidagi havola [1] orqali keltirildi.)

4. Denike B. P. *Prikladnoe iskusstvo Sredney Azii*. — M.–L.: Gosudarstvennoe izdatel’stvo, 1931. (B. Odilov maqolasidagi havola [1] orqali keltirildi.)

5. Zhadova L. A. *Sovremennaya keramika Uzbekistana*. — M.: Iskusstvo, 1963. (B. Odilov maqolasidagi havola [1] orqali keltirildi.)

6. Derviz G., Zhadova L., Zhdanko I., Mitlyanskiy D. *Sovremennaya keramika narodnykh masterov Sredney Azii: Albom*. — M.: Sovetskiy khudozhnik, 1974. (B. Odilov maqolasidagi havola [1] orqali keltirildi.)

7. Ziyayev S. Rishton Xalqaro kulolchilik markazidan fotogalereya: qadim an’analar saqlanayotgan go’sha // *Kun.uz*. — 2021-yil 18-fevral. — URL: <https://kun.uz/news/2021/02/18/rishton-xalqaro-kulolchilik-markazidan-fotogalereya-qadim-ananalar-saqlanayotgan-gosha>

8. Rishton kulollari oilaviy mehmon uylari ochmoqda // *Yuz.uz*. — URL: <https://yuz.uz/uz/news/rishton-kulollari-oilaviy-mehmon-uylari-ochmoqda>